

iTaukei Affairs
Board

Na Mata

TAUYAVU: 1874

Na iTukutuku mai na Matabose ni veika Vakaitaukei

VEVERUERI-JIULAI 2025

LEWENI iVola

Bose Levu
Vakaturaga

Tabana **3**

Marau ko Lau

Tabana **4**

Wali ni HIV

Tabana **11**

Bose ni Yasana
Kadavu

Tabana **12**

Sogosoqo ni
Melanesia

Tabana **14**

Vuli e na Yasana
ko Bua

Tabana **16**

Bose ni Yasana
ko Serua

Tabana **18**

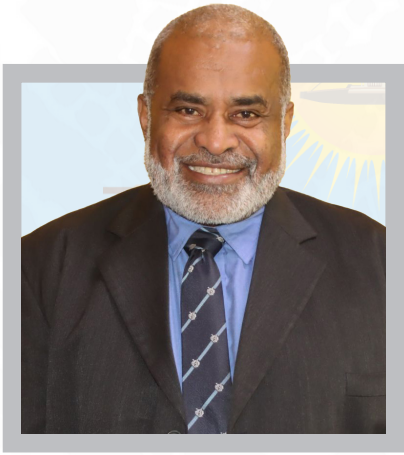
Mataivalu e
Wai kei Natuva

Tabana **19**

Siga ni iTaukei ni
Vanua e Vuravura

Tabana **20**

CAU NI Edita

JONE NAVAKAMOCEA
VUNILEWA

Ni sa bula vinaka na Turaga kei na Marama bale, turaga na marama, cauravou ke ina goneyalewa ka vaka kina vei kemuni na lalai o ni dau taleitaka na vakamuraia nai tukutuku mai na veiyasana ka dau volai yani ena taba ivola oqo na Na Mata.

Sa nuitaki ni qaravi vinaka tiko na vei tavi kece eda dui vakaitavi taki keda kina ena noda loma ni vei vuvale, mataqali, koro, tikina kei na noda dui Yasana ena vuku tikoga ni noda sasaga taka tiko na bula vinaka ena dela ni veivakatoroicaketaki ka da sa lako curuma tiko ena vei tagaede ni bula ena gauna oqo.

Ena loma ni tabacakacaka iTaukei e mai qaravi kina e vica na veika lelevu me baleti keda sara ga na kawa iTaukei.

Oqo me vaka na kena tosoi tikoga yani na veiqaravi ni Matanitu ena Veivakatoroicaketaki ena loma ni noda veikoro ka kilai ena vosa vaka peretania na Village Improvement Scheme.

Na veivuke oqo e tekivu ena rua na yabaki sa oti ka sa toso tiko na veiqaravi ni Tabacakacaka iTaukei ena kena raici me tosoi tiko na veiqaravi ena veikoro ka ra sa digitaki ena vuku ni veivuke oqo.

E sa mai qaravi talega na ituvatuva ni kena sa cakacakataki tiko na veika e laveti cake mai ena loma ni Bose Levu Vakaturaga ka vakayacori e Draiba. Oqo me vaka na kena sa veisemati vinaka sara na Bose Levu Vakaturaga kei na veitabana eso e teteva yani na nona veiqaravi.

E mai sainitaki rawa e dua na

veidinadinati kei na Mataivalu ena vuku ni nodra qaravi na isausauvou ena veituberi ni veiliutaki vinaka kei na veitabana tale eso eratou rawa ni veivuke kina na Mataivalu.

Esa tomani tale tikoga na kena railesuvi ka vakavinaka taki cake na ivola dusidusi ni tabana ni veituberi me sala vata kei na gauna eda sa lako curuma tiko oqo.

Ena i lavelave ni Na Mata oqo eda na bulagoci tiko kina ena veibuli vua na Turaga na Tui Nayau, Tui Lau ka Sau ni vanua o Lau ka vakayacori mai Nayau kei na koro o Tubou e Lakeba. Na veibuli oqo vei Ratu Tevita Uluilakeba Lutunauga Mara e saravi kina e vuqa sara na veiwekani makawa ena noda veivanua ka ra tiko me ra vakadinadinataka na nodra sa vakatikori vakavanua o na Sau ni Vanua ko Lau.

Sa dede qai sotavi tale e dua na mataqali soqo e taucoko na kena qaravi me vaka oqo, ka da matalau ena nona matata tiko na vanua kei na draki ni veivakadeitaki ni se tiko na mana kei sau ni vanua.

Oqo e dua na usutu levu ni veiqaravi ka ratou veiqaravi voli kina na Tabana ni Veitarogivanua kei na Wainiqoliqoli ena nodra vakadeitaki na vei iliuliu ni noda vei vanua ena noda Viti.

Ena gauna oqo e sa sivia e 70 na pasede na vanua era sa qaravi oti mai ena vuku ni cakacaka bibi oqo. E tabaki talega ena ilavelave oqo na itakitaki mai na vica na yasana ka rawa ni da bulagoci tiko kina ena vei irogo oqo.

Ena daumaka talega meda na vakananumi ena ena noda vakayagataka vakavinaka na veivuke duidui ni Matanitu me vukei kina na noda laveta cake na noda

bula ena veisiga kei na ituvatuva veivakatoroicaketaki.

E da sa vakarau vakanadakuya e dua nai lakolako ka da sa vakanamata tiko kina dua nai lakolako vou. Qo na gauna ka na bole'i kina na noda lewa matau, na noda veinnumi kei na noda veikauwaitaki ka vakabibi saran a gauna e gadrevi me da taura matua kina na ka e dina ka dei. Sa sega ni gauna ni vakawelewele, ni moce, ni gunu yaqona sivia – sa sega ni gauna ni kara I drake. Sa dodonu me da yadra tiko me da cakacaka vagumatua me da dina kina noda itavi. Keda na bula e daidai eda na tarogi ka dodonu me da da qarauna me kakua ni da beitaki ni da vakaweleweletaka na noda itavi – nai tavi ka dodonu me yavutaki ena noda nanuma na vanua kei na kena kawa tamata.

Sa da veitataunaki tale tikoga ena vuku ni kena sa tubu tikoga na kena vakayagataki tiko na waigaga ni veivakamatenitaki ena keda maliwa ka rau veiwekani voleka sara kei na kena sa toso cake tale tikoga na iwiliwili ni mate veitauvi na HIV/AIDS.

Sa tiko na noda dui tavi yadudua ena kena maroro'i tiko na na noda veitikotiko kei na vei koro ena vuku ni gauna bolebole eda sa lako curuma tiko oqo.

Meda dau nanumi ira tiko na luveda ka ra vakauqeti tiko ena vuku ni nodra sasaga vaka vuli ka vakabibi ena veitarogi vakayabaki sa tiko oqo e matadra.

Sa da vakamasuti talega me ra nanumi ka taqomaki tiko na itaba qase kei ira na noda marama ka me da kua ni guce ena caka vinaka ena gauna bolebole eda sa lako curuma.

Mo ni liga qaqa tiko.

BOSE LEVU VAKATURAGA

Era a cavuta nodra vakavinavinaka cecekia na iliuliu ni Bose Levu Vakaturaga o Ratu Viliame Seruvakula vei ira na turaga kei na marama bale ena noda vanua ka ra mata mai na veiyasana ena Bose Levu Vakaturaga.

Oqo ni mai vakacavari na bose siga rua ka vakayacori e Draiba ena Vukelulu 21.5.25 kei na Lotulevu 22.5.25.

E kaya o Ratu Viliame ni vuqa sara na tikina era veitalanoataka na lewe ni bose ena siga rua oqo.

Oqo eso na veika bibi era a cauraka ena gauna ni bose:

1. Raillesuvi ni veiqaravi ni Tabana ni Veitarogivanua, Wai kei na iQoliqoli.

- vakacurumi ni yaca ki na volanikawabula, me vaka o ira na leweni Mataqali dina, oira na vasu kei ira era laki susu ka vakarurugi ena loma ni Mataqali.

2. Tauyavutaki ni dua na yasana vou Colo North (Vualiku). Na vakatutu oqo me na laveti cake kina Matanitu.

3. Na nodra sa sega ni duavata na lewe ni Bose Levu Vakaturaga kei na Yavu ni Vakavulewa ni 2013. Ka sa tauyavutaki kina e dua na matabose mai na loma ni Bose Levu Vakaturaga me na raica na veikalawa kei na ituvatuva so me na muria me baleta na gagadre oqo. E rau

sa na raica na matabose oqo na ivukevuke ni iliuliu ni Bose Levu Vakaturaga o Ratu Suliano Matanitobua na Turaga na Tui Namosi kei Ratu Tevita Uluilakeba na Turaga na Tui Nayau na Sau kei Lau.

E tomana na nona itukutuku ka kaya o Ratu Viliame ni sa raica e dua na veisau levu vei ira na lewe ni matabose ni sa ra cauraka saraga mai na veika era via tukuna ka ra wasea na itukutuku era via wasea. Ka sa levu sara na nodra veitalanoa ka veiwasei itukutuku.

Era a qai sogota na bose na Marama Roko Tui Dreketi, Ro Teimumu Kepa ena nodra veivakadreti vei ira na Turaga kei na Marama ena nodra tudei ena itavi e sa vakacolati mai vei ira ena vuku ni yasana e ra dui digitaki mai kina.

Esa tawana na itutu vakaturaga ni Tui Nayau, Tui Lau kei na Sau ni Vanua o Lau o Ratu Tevita Uluilakeba Kapaiwai Lutunauga Mara.

Oqo ni oti na kena mai lala tu na itutu ni oti e 56 na yabaki na iotioti ni vei buli ka vakayacori vua na turaga na nodrai tubutubu o Ratu Sir Kamisese Tuimacilai Kapaiwai Mara ena delana mai Maumi e Nayau kei na loma ni rara e Tubou mai Lakeba.

E rauta vinaka e 35 na yabaki na nodra a veiliutaki tiko mai ena itutu oqo o Ratu Mara ni bera na nodra mai vakacegu ena yabaki 2004.

Ena gauna era mai vakacegu kina ea mai lala dede tiko kina na itutu vakaturaga oqo vaka Tui Nayau, Tui Lau kei na Sau ni Vanua o Lau me yacova sara ni ra sa qai duavata na

lewe ni Mataqali Vuanirewa me ra sa taura na itutu oqo o Ratu Tevita.

Vuvale.

Na gone turaga lailai oqo o Ratu Tevita e nodrau itini na o Ratu sir Kamisese Mara kei na Marama Roko Tui Dreketi sa bale o Ro Lady Litia Lalabalavu Kolaofutonga Mara.

Era a tadu mai ki vuravura o Ratu Tevita ena 27 ni vula ni Vula I Doi se vula o Me ka ra I sa ni drua dadakulaci kei na ganedra o Adi Elenoa Mara.

E ratou lewe walu taucoko na gone vakatubu mai Vuanirewa ka nodrau dratabu o Adi Ateca Moceiwaqa Ganilau, tarava o Ratu Finau, Adi Koila, Adi Kakua, Ratu Joji, Adi Litia ka rau I tini a drua dadakulaci o Adi Elenoa kei Ratu Tevita.

O Ratu Mara e nodra dratabu na o Ratu Tevita Uluilakeba kei Lusiana Qolikoro Fonolahi mai na Yavusa Tonga, e Sawana, Vanuabalavu.

Na turaga na Tui Nayau, Sau kei Lau ka Tui Lau o Ratu Tevita ea sucu ena ika 27 ni siga ni vula o Me, 1965 ka ra vakayacani vua na tukadra.

Ena yasa vua na nona itubutubu marama e tukadra kina o Ratu Joji Cokanauto Tuisawau na turaga bale na Roko Tui Dreketi kei Adi Asenaca Makutu mai na loma ni vuvale Na Kalevu e Cuvu, Nadroga.

Eratou vasu turaga kina valelevu e Burebasaga, ka drodrovi ratou tiko na dra ni vuvale vakaturaga veiwekani mai Bau, Rewa, Nadroga, Somosomo ka ratou sema vakavinaka sara tale tuga kina nodra itikotiko na Turaga na Tui mai Toga.

Tui Nayau, Tui Lau kei na Sau ni Vanua o Lau o Ratu Tevita Uluilakeba Kapaiwai Lutunauga Mara

E ratou sa leqa e tolu na tuakana o Adi Ateca Ganilau, Ratu Finau Mara kei Ratu Joji Tuisawau Mara.

Na cabe ki Vatuwaqalevu

Era a maqusa na lewenivuvale vakaturaga kei na vuvale vanua ena nodra cabe tiko kina nodra itikitiko na turaga na Tui Nayau, Tui Lau, Sau ni Vanua o Lau ena nodra laki vakaraitaka na nodra veitokoni ena I yau vaka viti eso kei na magiti me baleta na soqo oqo.

Ena loma ni koro o Tubou era cabe vaka Mataqali kei na nodra dui itavi era dau qarava kina na cakacaka bibi oqo ni nona vakatikori na iliuliu ni Yavusa

yanuyanu o Fulaga ka liutaki ira na Turaga na Tui Fulaga. Era cabe kei na cakacaka ni liga me vaka na Takona ena kena veimataqali, ka nodratou magiti e dua na vonu vakaitamera ka dau laurai ga ena gauna ni soqo vakaturaga lelevu vakaoqo.

E vakatalega oqo na kena irairai na nodra cabe na Ramasi mai Moce. Esa ka ni qoroqoro vei keimami na sarava na vei iYau kara dui kilai kina na vanua. E duatani ni da sarava na totoka kei na matalia ni nodra cabe mai Moce kei na veimataqali masi ka kesavi saraga ena kena icakacaka din aka kilai tani kina o Moce.

O Kabara e cabe ki valelevu ki

kina na Tui Nayau, Tui Lau na Sau ni vanua o Lau.

Oqo e baleta na kena vakasosolo taki vaka vinaka nai lakolako vaka tina ki Tubou.

Esega na ka me vakamelei me yaco sara ni colati takoso ena loma ni rara mai Tubou e dua na boto kau mai na loma ni Tebara me ikuri ni nodra cabe na vanua vakaturaga o Rewa ki Tubou e Lakeba.

Na boto oqo e vakayacani vua e dua na qase ni vale e Valelevu ka vakatokai o Tukaqu o Tavola.

Na qase qo edua erau veivolekati sara kei na Turaga Bale na Roko Tui Drekeiti sa bale o Rati Joji Cokanauto na tukadra na Tui Nayau, Tui Lau na Sau ni Vanua o Lau.

Vuanirewa.

E matalia na noda sarava na nodratou cabe na Vuvale na Lemaki kei na iYau eratou kilai tani kina.

Na vuvale oqo na Lemaki eratou kau mai Samoa me ratou nona Mataisau na Turaga na Tui Nayau ena gauna oya, ka ratou se tiko vinaka sara ena gauna oqo ena cakacaka era kilaitani kina na Mataisau.

Oqo me vaka na kena tara na Kubulolo (bure) ka ra na vakagunuvi kina na Tui Nayau, Tui Lau na Sau ni vanua o Lau. E lewe talega ni nodra ikaukau valelevu sa ikoya na tavata era laveti kina na Turaga.

E dua tale na vanua ka matalia na nodratou cabe ki valelevu na vanua o Vanuaseu, oqo mai na

Vatuwaqalevu kei na Lali kei na tanoa na veimataqali sivosivi era kilai tani kina ka me kau tiko vaka nodra iYau ki valelevu.

Era laki cabe ga ki Tubou na veianuyanu se vei Yavusa ena loma ni Yasana o Lau.

Eratou a kauta na nodra iYau na Turaga na Tui Tonga o Tupou VI na yavusa Tonga ka ratou maliwai ira tiko e vica turaga ka ra vakatokai me ra Nopele (noble) mai Tonga. Oqo e wili kina o Tui Vakano, Tui Lakepa kei na Nuku mai Kologa.

Era yauta na lautefui na masi kesavi vaka toga, na gatu ena kena veimataqali ka wili kina na ibe vaka tonga kei na kena basikete duidui ka ra tawani tu kina na ilumu kaloni mai Toga Matanisiga.

E duatani toka na cabe ni vanua o Rewa na vanua era vasu turaga

E Mataisau ki valelevu ka cavutu mai na koro o Nukutubu ka dua tukuni ni dau qaraun ira vinaka na gone ena gauna era dau sisili se gagadi voli ena bati ni ucuwai na Rewa.

Era oso na vei cili ena veivanua dra turaga ka ra kauti ira yani ena vuku ni veisemati vaka dra kina valalevu I Vatuwaqa levu ena nodra laki vakaraitaka na nodra veitokoni vua na Tui Nayau, Tui Lau ka Sau ni Vanua o Lau.

Ea laki cabe talega ki Tubou na vanua o Nabukebuke mai vei ira na Turaga na Tui Levuka, na vanua o Caumatalevu vei ira na Turaga na Tui Macuata.

E kilai tani na vanua o Caumatalevu ena ibe vakaturaga na Kuta, ka ratou vakaraitaka na vanua o Caumatalevu ena kena veimataqali era tou a yauta yani ki lomani ba e Vatuwaqalevu.

Eso na vanua era cabe kina valenivolavola ni Yasana o Lau e Suva ni se vo tu e rua na macawa ni soqo ni veivakatikori oqo na vanua o Verata kei na vanua o Bau, e rua na vanua e rau sema kina itikotiko vakaturaga mai Vatuwaqalevu.

Na Veibuli vei Tui Nayau.

E sega dina ka rawarawa na vei sokoyaki mai na dua na yanuyanu ki na dua tale, ia e da marautaka tu na noda veitosoyaki ena vuku ni kena laki qaravi na itavi cecere ni nodra buli ka vakadeitaki vakavanua na Tui Nayau.

Era sa vakadeitaki vakavanua o Ratu Tevita Lutunauga Uluilakeba Mara mera taura na itutu vaka ni Tui Nayau ena dua na veiqaravi vakavanua ka vakayacori ena loma ni koro o Narocivo e Nayau ena siga Tusiti 8.7.25.

Ni qai cadra na mataka lailai e sa cadra e dua na siga vou kei Nayau ena kena sa tawani tale na itutu vaka veiliutaki ni oti e 21 na yabaki.

Era a vakaraitaka na nodra duavata ena soqo oqo na turaga ni Yavusa Maumi, Yavusa Devobalavu kei na Yavusa o Liku ena loma ni yanuyanu o Nayau.

Ea tekivutaki na veivakatikori oqo ena dua na lotu ena valenilotu e Narocivo ka liutaka na ililiu ni lotu Wesele e Viti.

Ea vakayacori ena matakacaca ni se bera ni qai vakayacori na veiqaravi Vakaturaga kece sara me baleta na itutu vaka Tui Nayau.

Ni ra qai curu mai ki tautuba ena loma ni nodra itikotiko e Vunirewa o Ratu Tevita sa ra veitavaki tu yani na yadra se o ratou na bati mera mai kauti koya ki valenilotu me laki tekivu kina na veiqaravi kei na noda Kalou bula.

E nodra ibutubutu mai mata I

Vunirewa me yaco sara ki valenilotu na lautefui kara kesava ga na marama ni Nayau e sivia na 100 na lalaga ni masi ka ra nodra I butubutu oqo.

Ena imatai ni nodra vosa na Turaga Tui Nayau e vakaraitaka o Ratu Tevita ni ra sa vakagunuvu koya me taura na itutu.

“Sa qai vakayacori oti na cakacaka bibi vakaturaga, vakavanua ni veibuli ka mai vakayacori vei yau eke. Dou sa raica na kena bibi. Dou sa raica na kena dredre ka dou sa kila talega na kena talei na vakasama vakavanua vaka itaukei na cakacaka oqo. Au sa mai buli me Tui Nayau. Ka dou sa dui gunuva vata talega kina e mataq e daidai na i vakadei vakavanua ni nomudou i tutu. Ka dou na kacivi ka kilai voli kina me yacova na mate.

Io na i tutu e tu vata kei na kena i tavi. Na i tavi e tu vata kei na kena cakacaka. Na cakacaka e vinakati kina na dina kei na dodonu.

Kemudou kei yau. E macala votu sara e matamu dou nikua ni sa caka oti oqo na veivakadeitaki se bubului vakavanua. Sa tu na noqu itavi, ka tu na nomudou. Ena i tutu dou sa vakadeitaki kina nikua dou sa na yaco kina me i taqataqa ni vosa ka taka mai na kena lewa mai vei koya ka veiliutaki. Na kena vakayacori na vosa ni lewa oqori sa i koya ka na nomudou i tavi na raica ka qarauna me caka ka caka ena yalo dina kei na dodonu. Ena sega walega ni taucoko kina na nomudou vakayacora na cakacaka ni nomudou i tavi. Odou sa na vakaitavi sara tale tikoga kina ena kena vueti na nodra vakarau ni bula na yavusa se koro ka vakanamata vakavanua ki na nomudou vaka mayautaki.

Dou kakua ni lolou ka nanumi kemudou ga vakataki kemudou ena nomu dou dui vale ena gauna e dodonu me tau kina na lewa ni veika raraba ka baleta na lewe vuqa. Dou kakua ni volo se kelo ena dua na mua dodonu e nanuma na veitotaki ni sa i koya qori na ka dukadukali ka veicati matua kei na i tutu rai raraba kei na veiliutaki. Ni caka vakadodonu na nomu dou i tavi vei ira na lewe ni yavusa se koro, ka dou sa donu kina ki na mata ni kalou, nai taukei ni dodonu. Ka sautu kina na vanua raraba me yaco na marau kei na tiko veilomani vei keda kece.

Dou mani mai tiko na masi ni vanua o Nayau sa caka oti rawa na veibuli, kau vosa vakalekaleka kina meu tataunaka ka vakadeitaki

kemudou ena qaravi ni nomudou i tavi. Sa vaka oya na kena levu.”

Ni oti na nodra vakagunuvu era a qai kau kina nodra isilisili ena matasawa ga ena mata ni nodra vale e Vunirewa.

Cava mai na itavi ni veivakatikori e Nayau, esa mua tale na ilakolako Vakaturaga ena koro sau e Tubou ka ra sa tekivu talega kina na nodra yadrava na Tui Nayau o ratou na Bati leka ena yavusa o Drekeivuci ena koro o Yadrana.

E sega ni cava e kea na veiqaravi vakaturaga ni sa tu vakarau mai na leweni Yasana o Lau me ra kidavaka na Tui Nayau ni ra kele yani ena matasawa e Tubou ena yakavi ni siga ni Tusiti vata ga oya.

Oqo na imatai ni veiqaravi vakavanua vei Ratu Tevita ena nodra lesu yani kina nodra yanuyanu e Tubou, Lakeba kara sa tokara tiko yani kei ira na itutu vaka Tui Nayau.

Ni sa sobu yani e Tubou era a qai laveti koya ena tavata vakarautaki ka ukutaki vakamatau na nona bati mai Yavusa o Drekeivuci kina loma ni rara e Tubou.

E duatani na veiqaravi vakavanua oqo ni ra vakaitavi kina na isausauvou ni vanua o Lakeba ka ra tuberi tiko ena koronivuli torocake na Ratu Finau Memorial School e Lakeba.

Era veiqaravi saraga eke na cauravou kei na goneyalewa ka ra sa tiko ena I vakatagedede ni Fomu 6 kei na 7 e koronivuli.

E ra qarava na kena vakacabori na iqaloqalovi, na ivakamamaca, na isevusevu ka ratou lose yaqona ka tutaki yaqona ga na gone Vunirewa, eratou tomana tale nodratou qarava na iwase ni yaqona vakaturaga ni bera ni qa dua na nona vosa o Ratu Tevita ena vakavinavinaka ena vuku ni veiqaravi ka vakayacori vua. Esa qai ulivi tale na vosa vakaturaga mai vua e dua na gone vuli ni bera ni ra vakacegu yani na Tui Nayau ena nodra itikotiko.

Veivakatikori vua na Tui Lau na Sau ni vanua o Lau.

Sa buli na Tui Lau, na Sau ni Vanua o Lau, Ratu Tevita Lutunauga Uluilakeba Mara na Gone Vakaturaga mai Vatuwaqalevu e Tubou, Lakeba mai na yatu Lau.

E dua na veibuli ka ra tikora na veiliutaki mai na veimatani ena Pasivika ka wili kina na Tui Tonga, Tupou VI kei na Ranadi o Nanasipau ka ratou veitomanu talega mai e lewe vica na lewe ni vuvale vaka Tui.

E tiko talega na marama Ranadi kei Maori o Nga wai hono I tepo mai na vanua vakaturaga mai Aotearoa e Niu Siladi.

Eratou tiko e loma ni vale e Vatuwaqalevu na marama ni Vuanirewa kei iratou eso n marama ni Toga ka ratou raica tiko na nona isulu ni Lotu ka vaka kina na isulu me tokara ni sa na laki buli me Tui Lau.

Eratou vakarautaka mai na wekadra mai na vuvale vaka Tui mai Tonga na isulu nei Ratu Tevita ka tokara e valenilotu, nai isulu ibe vakatoga na ratou veivakaisulu tali kina na marama digitaki mai toga. Ni sa vakaisulu oti esa tabei yani

Erau a liutaka na lotu na iliuliu ni lotu Wesele kei na iliuliu ni lotu katolika e Viti.

E valenilotu talega era sa tokara kina na isala siga ka vakatakilakila ni ra sa taura na ulu ni veiliutaki ena yasana o Lau.

E osodrigi na valenilotu e Lakeba vei ira na mata ni veimatanitu e vanua tani, Minisita ni noda vanua kei na vanua veiwekani ena nodra laki vakadinadinataka na veibuli oqo.

Era sa qai lakovi ki Vatuwaqalevu na Tui Nayau mai vei ratou o Vakavanua kei Tui Soso ka tabea tiko yani na bilo ni veibuli ka vaka kina o Matakicicia me lai vakaraitaka ni sa vakarau tu na vanua me bulia na Tui Lau, Sau ni Vanua o Lau.

Ena gauna vata oqori sa qiri tu kina na lali ni tabu mai vei iratou mai Namuka me yacova ni ra sa dabe ena kubulala o Ratu Tevita.

Ni ra sa yaco yani e na vanua

na ilumu ka ratou vakarautaka tu na marama ni katubalevu me laki lumu kina o Ratu Tevita.

E vakatokai me yaca ni waiwai oqo na "yamai" ka tukuni na kena italanoa ni 100 na vua ni niu e kari sara vakamatailalai ka ono taucoko na isaluwaki duidui evakayagataki ena kena caka na waiwai oqo.

Sa qai mai waraki tiko yani na yaco mai ni tukutuku me sa vakarau laki tekivutaki na lotu ena siga lagilagi oqo.

Ea tekivutaki na soqo bibi oqo ena dua na lotu ni bera ni ra qai vakatikori vakavanua ena loma ni rara tabu e Tubou.

E oso e loma ni valenilotu ka ra vaka kina na rara e Tubou ena kena qaravi na lotu oqo.

Ni qai curu mai tuba na Turaga o Ratu Tevita era sa tokara tu mai nodra I sala siga ka tokari mai vei ira ena loma ni valenilotu e Tubou.

Era sa maqusa na lewe ni yasana o Lau mera sauvaka na itikotiko Vakaturaga ena kena buli vakavanua na Turaga na Tui Lau, Saunivanua o Lau.

Era a gole tale ki Vatuwaqalevu o Ratu Tevita me ra laki tokara mai na nodra isulu vakaviti ka ratou veivakaisulu taki kina na marama ganedra, o Adi Koila, Adi Kakua, Adi Litia kei Adi Elenoa.

Era sulu ena masi vulavula ka kesavi vakamatau sara tu ka qai mai tokara tu yani ena dela ni nodra wabale na salusalu sisi ka kilai tani kina na yanuyanu o Lakeba.

vakarautaki esa tama mai na Tui Kabara.

Esa qai mai tekiduru yani e matani kubulala o Tui Soso ka tabea tiko na bilo ni veibuli.

Esa qai mai ciqoma na bilo okoya e digitaki mai vei iratou na Gone Vuanirewa ka Matailakeba koya ka tu yaqona.

Esa qai vakaraitaki na yaqona ni veibuli mai vei rau na mataqali Vanua o Taqalevu kei Katubalevu.

E sa qai suaka na vu ni yaqona ena doko ka wase itolu na kena iwasewase.

Eratou losea ka qarava na yaqona na turaga ni Navutoka, ia e ratou tukia na yaqona na Turaga ni Naivi. E tuki vaturua taki na medra yaqona o Tui Nayau me buli me sau

ni vanua.

Erau tu yaqona na gone mai Vuanirewa kei Matailakeba. E tu taka na bilo yaqona o Matailakeba ka tu taka na waidroka na gone mai Vatuwaqa.

Ena gauna era sa gunu oti kina sa qai vakaraitaki ni sa gunu na Sau ni Vanua ka rabeti na medra yaqona mai vei Matakicicia.

Sa qai tarava mai na kena laki buki na Vesa ni vanua ena yasana imatau o Tui Tubou ka bukia ena yasana I mawi o Ramasi (Nasevou).

Ea vakatokari talega vei Dau Lakeba na nodra iliuliu na gonedau e dua na isala siga mai vei Vakavanua.

Era sa qai vosa ena imatai ni gauna ni nodra buli oti na Tui Lau na Sau ni Vanua o Lau o Ratu Tevita.

Era vakavinavinaka taka na veitokoni levu e vakaraitaki ena nodra soqo.

E kaya ni vakaraitaki ena vanua o Tubou ka me idusidusi tiko ni liu tikoga na lotu.

Turaga na Tui Lau ka sa qai buli oti.

Ni mai cava na itavi ni veivakatikori vaka lotu kei na vanua era sa qai lave ena tavata vakarautaki me laki sili ena matasawa e Tubou.

Era sa wawa tu mai e matasawa ena nodra isilisili na turaga kei na marama ni Lau ka sa rogo mai ma mau, ni ra sa cabe mai.

Era a colati Ratu Tevita tale mai ena tavata ka ra sa qai kailavaka mai na nodra ibole na nona bati ni

E tataunaki talega vei Ratu Tevita na qele, na tamata kei na vanua.

Sa qai cabora talega na iwase ni yaqona Vakaturaga na Gone Vuanirewa.

Ni oti kece na veiqaravi oya sa qai lose tale na Yaqona mera gunuva na bilo ni Tui Lau.

Ni sa rabeti oti esa qai lewa o Matakicicia na ituvatuva ni yaqona vei ira na vei turaga ena loma ni yalofi ni Yasana o Lau.

E tomana ka kaya ni oqo na vuna levu e qaravi rawa kina na veilumuti mai valenilotu ni bera ni qai qaravi na veika vakavanua.

Ea qai uliva na nodra vosa na Tui Waciwaci.

Ea qai otioiti ni vakaitavi na iliuliu ni Veitarogivanua o Apimeleki Tola ena nona veivakadeitaki vaka Matanitu.

Era a tataunaka na tamata, na vanua kei na iqoliqoli vua na

ra sa qarava oti mai nanodra itavi vua na Turaga na Tui Lau na Sau ni vanua o Lau.

Sa qai mai vakayacori yani ena loma ni rara levu e Tubou na kana magiti vakaiuvua, eda kana eda soro eda takivaka tale na keda meda kauta ena levu ni magiti era vakarautaka na Yasana o Lau ena vuku ni veibuli cecere oqo.

Qito

E dau saluwaki tu ni noda vei

soqo vakavanua na marau kei lasa, e tiki talega ni kena marautaki na nodra vakatikori na Turaga na Tui Nayau, Tui Lau ka Sauni Vanua o Lau e dua na nodra sotasota na mata timi ni kirikiti main a veikoro kei na veiyanyanu ena Yatu Lau.

E vakayacori na sotasota oqo ena rara kei Yadrana kei Nasaqalau ena siga Lotulevu 3.07.25.

Era a tekivu na nona I butubutu ena loma ni rara ni qito na marama ni Lakeba, nib era ni qai dolava na sotasota ena nodra a tavia na polo ni kirikiti me sa vakatakilakila ni sa dola na sotasota.

Ka ra vakaitavi kina na timi ni Lakeba, Cicia, Kabara, Moce, Fulaga, Oneata, Komo kei Namuka.

Dola tale o Nakaukilagi.

Mai dolavi na itikotiko Vakaturaga o Nakaukilagi me ra mai sarava ka wilika kina na itukutuku makawa ni yasana o Lau.

O Nakaukilagi e nodra itikotiko na Turaga Talai sa Bale, ka Turaga Tui Lau, Ratu Josefa Lalabalavu Vanayaliyali Sukuna.

Ea vakayacori na kena dola tale na vale oqo ena kena vinakatai me ra vulica ka ra raica na gone ni Yasana o Lau na vei tukutuku bibi me baleta na yasana.

E loma eda sarava kina na nodra bula na Turaga Tui Lau sa Bale o Ratu Sir Lala Sukuna kei na Turaga Tui Nayau, Tui Lau, Sau ni Vanua o Lau sa bale, Ratu Sir Kamisese Mara ena itaba kei na itukutuku vakarautaki.

Oqo e na dua na vanua era na rawa ni veisemati kina na lewe ni yasana ena nodra na raica ka sarava na veika me baleta na itukutuku ni vanua.

E veivuke sara vakalevu ena biuvata na itikotiko mai Nakaukilagi me baleta na inaki oqo na tabani tukutuku makawa (archives) ni noda vanua.

Tavoci ni vola dusidusi.

Ea mai tavoci edua na ivola dusidusi vei ira na veiliutaki vakavanua ena yasana o Lau.

“Buli suvasuva me viribai ko Lau” e dua na ivola ka biuta vata o Matakhi Cicia, Niумаia Gucake me vukei ira na veiliutaki ena loma ni yasana.

Na ivola dusidusi oqo e na vukea vakalevu na nodra veiliutaki vinaka kei na kena sauvaki tiko na itikotiko Vakaturaga ena loma ni yasana.

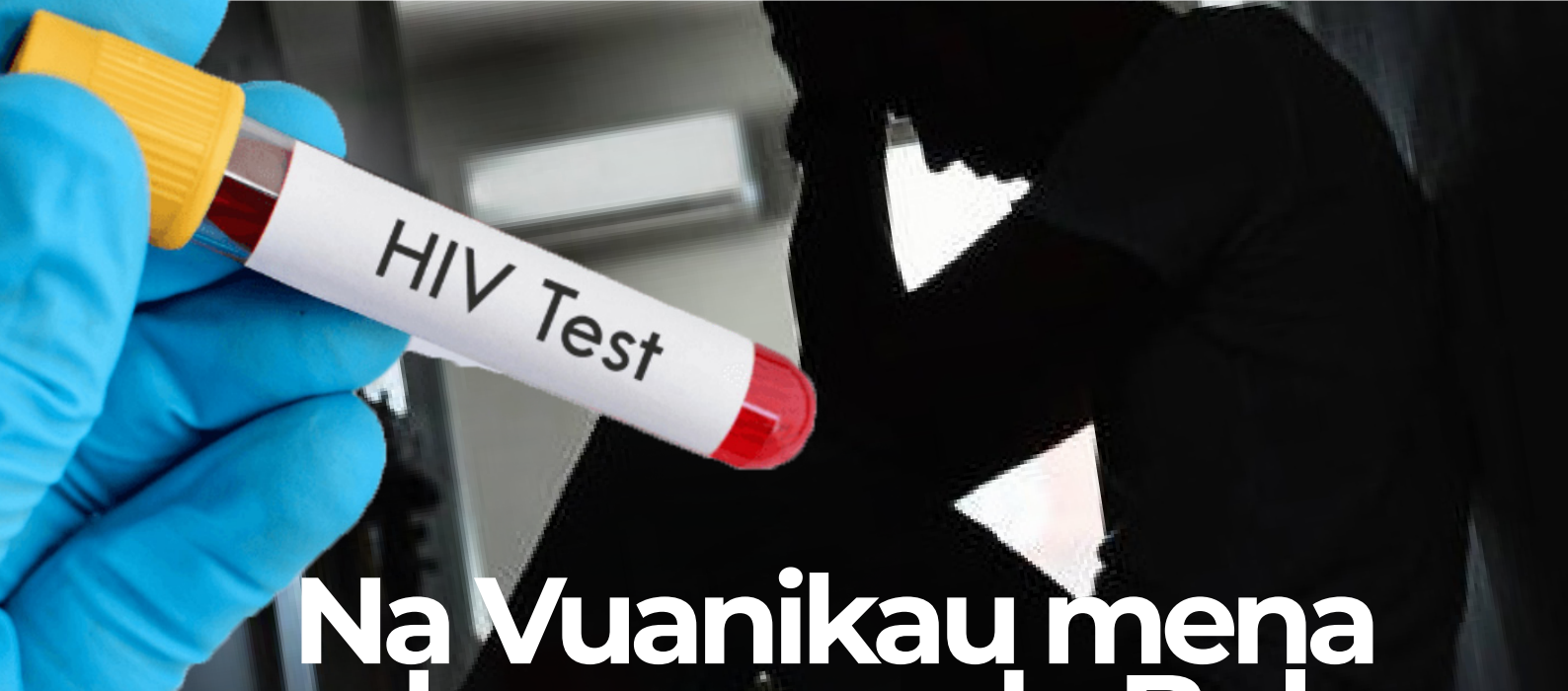
Era vakadinadinataka na kena tavoci na lewe ni Bose ni Yasana o Lau ka vakayacori ena koro sau o Tubou e Lakeba ena macawa sa oti.

E mai rawa ni vakavotukana na sasaga oqo ni ena nodratou a cakacaka vata na valenivolavola ni yasana o Lau, na tabana ni iYaubula na Conservation International.

Na ka e duatani kina na ivola dusidusi oqo ni volai saraga ena vosa vaka Lau e cake.

Na ituvatuva e tarava etiko me na qaravi sa ikoya na nodra na vakarautaki na veivakatavulici ena kena vakayagataki na ivola oqo “Buli Suvasuva me Viribai ko Lau”.

Na Vuanikau mena vukea na noda Bula

Na cauravou oqo o Jone* e se qai yabaki 23 e cauravou itaukei ka sa tukuni vei koya ni sa tiko vua na manumanu ni mate oqo na HIV/AIDS.

E kaya na cauravou oqo ni sega vakadua ni vakabauta ni na rawa ni tauvi koya na mate oqo ia vakila tiko ga mai na yagona ni sa sega so sara ni kaukauwa me vaka e liu.

“Sa levu na gauna au sa dau wawale, ka vinakata meu davo tu ga ka moce esa dau oca tu ga na yagoqu ka vaka au sa tekivu sega ni taleitaka soti vakalevu na kana,” e kaya o Samu.

“Ena yabaki 2023 au sa nanuma kina meu gole mada ki valenibula, sega baleta niu via lako ia e vakavuna na nodratou sa leqa taki au sara vakalevu na noqu vuvale.

“Au a gole kei na noqu nuiqawaqawa kei na rere, baleta o au edua au sega nidau lako vakalevu ki valenibula niu dau bulabula vinaka tuga.

“Ia na kena sa tatara mai vei au na mate oqo ratou sa cikevi au saraga na noqu vuvale meu kau ki valenibula,” e tomana ka kaya o Jone.

E kaya ni oqo na imatai ni kalawa ea taura me rawa kina na bula.

Au sa mani gole ki valenibula ka ratou sa kerei au sara na vakaillesilesi e valenibula kevaka au vinakata me tauri na noqu dra, oqo e vakamatata taki saraga vei au ni vakataui vei au na noqu vinakata meu kila na mate esa tarai au tiko.

“Au sa ciqoma na itukutuku ea soli vei au, ka sa tukuni talega vei au ni rawa niu na tosoya tiko noqu bula kevaka au na ciqoma meu sa taura na kena vuanikau,” ekaya o Jone.

E tomana ka kaya ni sega ni qai lomalomarua taka tale na nona sa vakadonuya baleta esa solia tale vei koya e dua na bula vou.

E dodonu meda kila tiko ni sega ni balebale ni mate na HIV/AIDS ni ko sa na wawa mate kevaka esa kunei vei iko.

Ia sa nomu itavi mo na lako kina na valenibula voleka vei iko kevaka ko vinakata mo kila na kemu ituvaki ni bera ni ko qai taura na nomu icavu kalawa ka tarava, oya na kena soli vei iko na vuanikau ka rawa ni na vukea na nomu bula.

Sa dina sara, eda kurabui ka qoroqoro ena kena sa tete vakatotolo sara tiko na mate oqo na HIV/AIDS, ka dau kainaki tu ni mate dewa ni veiyacovi.

Ia, ena gauna oqo eda sa kila ni sega walega ni dewa na mate oqo ena vuku ni veiyacovi, esa dewa tale tikoga ena kena vakayagataki na icula mai vua edua ka wasea vata kei na dua tale.

Oqo na vuna esa totolo sara tiko kina na kena dewa na mate oqo ena keda maliwa.

Ia na ka e vakaloloma kina ni sa iwiliwili levu duadua tiko o keda saraga na kawa iTaukei.

E na iwiliwili vou eratou vakaraitaka na Tabacakacaka ni Bula ni 490 na kisi e vakadeitaki mai na vula o Okotova kina vula o Tiseba mai na yabaki sa oti 2024.

Oqo e kauta cake na iwiliwili ni mate oqo kina 1583 mai na yabaki sa oti.

Eda rogoca talega ni 32 taucoko na gone sucuvou ena loma ni gauna oqo era era sa tauvi HIV/AIDS ena kena vakadewai vei ira mai vei nodra itubutubu.

Oqo na veika e vakaraitaka na Minisita ni Bula ni noda vanua Ratu Atonio Lalabalavu ena dua na bosa ka vakayacori ena otela na Grand Pacific Hotel e Suva ena vula o Jiune ni yabaki oqo, 2025.

E na bosa ka vakayacori oqo e

laurai kina levu duadua na iwiliwili ni iTaukei esa kunei vei ira na mate oqo ka ra sa vakasalataki ena vanua era rawa ni ra na vukei kina ena kena soli vei ira na kena wainimate.

E tukuna o Rt Atonio ni kunei na mate oqo ena vei wasewase kece ena noda vanua ka dua na iwiliwili levu e laurai mai na wasewase e loma (central division).

E tukuna ni 1100 (69.9%) na levu ni tauvimate mai na wasewase e loma, 427 mai na yasayasa vaka Ra(26.97%) ka 50 (3.16%) na kisi mai na Vualiku ni noda vanua. E na wasewase na Tokalau (East) e laurai kina e 6 na kisi vou(0.38%).

E tomana ka kaya ni kunei na mate oqo ena vei taba yabaki ni bula kece, ia e laurai ni levu sara tiko mai na taba ni yabaki 20-29 ka lewe 815 na kisi ena yabaki ni bula oqo. Oqo e tautauvata ni 51% mai na levu kece ni kisi ka laurai ena yabaki sa oti.

E na iwiliwili e ratou vakarautaka mai oqo na Tabacakacaka ni bula e laurai kina ni lewe levu tiko na turaga ni veidutaitaki vata kei na kedra iwiliwili na marama. E laurai ni 70% (770) na Turaga ka 1430 taucoko na iwiliwili era iTaukei.

Oqo ni veidutaitaki vata kei na kedra iwiliwili na Idia e 133(8.4%) kei na 20 (1.3%) na kisi vou mai vei ira tale na duikaikai.

Eda sa kerei ka vakamasuti na lewenivanua me laki tauri na noda dra ka me da kila na ituvaki ni noda bula ni bera ni qai yaco na leqa vei keda kei ira na lewe ni noda vuvale.

Kevaka esa kunei vei keda na manumanu ni mate oqo na HIV/AIDS eda na vakasalataki ena kena soli na vuanikau mena vukea na noda bula.

Na mate oqo esega ni wasea na yabaki ni bula, kawa tamata se lotu.

*Jone e sega ni yaca dina.

BOSE NI YASANA KO KADAVU

Ea mai vakaraitaki vei ira na lewe ni Bose ni Yasana o Kadavu na ituvatuvu ni veivakatoroicaketaki ena loma ni yasana ena loma ni 10 na yabaki ka tu mai.

Ea vakaraitaka na ituvatuvu oqo e Akuila Masi na mata digitaki ni talai ka ratou digitaki mai na yasana ena vuku ni cakacaka oqo.

E a tekivu na bose ni yasana Tusiti 22 nu vula o Jiulai, 2025 e Suva.

Na ituvatuvu oqo e veitaudonui kei na ituvatuvu levu ni Matanitu se na National Development plan.

E vakaraitaka o Masi ni ratou saga vinaka talega na me okati tiko kina na ituvatuvu ni Tabacakacaka iTaukei kei na ituvatuvu levu ni matanitu.

E tomana o Masi ka kaya ni tuvutuvu oqo e na vakarawarawataka na kena vukei na yasana ena vuku ni veivakatoroicaketaki e dau vakarautaka na Matanitu kei ira era dau veivuke mai vanuatani.

Ena dola ni bose ni yasana e vakaraitaka na Turaga na Tui Tavuki Ratu Penioni Nacagilevu ni sa dua na bolebole levu ena loma ni yasana na waigaga ni veivakamatenitaki.

Ea vosa tiko na turaga Tui Tavuki ena vukudra na turaga e ciwa ena loma ni yasana, ka ra a kerei mera dolava na bose.

Era vakaraitaka ni sa vuni nodra dau cuva na turaga ni Yasana na irogorogo oqo, ka sa dodonu mera ligavata na yasana ena kena sagai me valuti na leqa ka sa tarai Kadavu tiko mai ena dua na gauna.

Era a mai vei bulagoci talega na veitabana vaka Matanitu ena vuku ni veivakatoroicaketaki e kau cake mai ena loma ni vei tikina e Kadavu.

Oqo e wili kina na tabana ni vuli,

tabana ni bula kei na tabana ni veivakatoricaketaki ena taudaku ni veikoro lelevu.

Cau ni Veitarogivanua.

Ea dua talega na nona cau na iLiuliu ni Veitarogivanua kei na iQoliqoli.

“E na qai dei na veivakatoricaketaki ni sa dei na vanua.

Se na dei na vanua ena qai dei na veivakatoricaketaki.”

Oqo na veivosa ea veivakadeitaki kina na iLiuliu ni Veitarogivanua kei na iQoliqoli o Apimeleki Tola ena nona a vosa vei ira na lewe ni Bose ni Yasana o Kadavu ena siga Vukelulu, 23.7.25.

E kaya o Tola kevaka e sega ni dei tiko na vanua e yavavala tiko ga na veivakatoricaketaki.

Ena dei na vanua kevaka era sa vakadeitaki na iliuliu ni vanua se yavusa.

Ekaya ni mai na yasana o Kadavu e sa 85% ni itutu vakavanua esa

vakatawani ka co e 15%.

E tomana ka kaya ni dua na itutu vaka turaga iTaukei mai na loma ni yasana esa qai mai mai vakadeitaki vakaveitarogivanua ni oti e 100 na yabaki.

Oqo na itutu vaka Turaga iTaukei Naivibati, Turaga na Tui Yale.

E kaya ni oqo esa dua na vakaraitaki vinaka.

E tomana ka kaya ena dei na vanua kevaka e dabe tiko vakawasoma na Bose Vanua.

E kaya o Tola ni bose vanua e caka kina na veitataunaki.

“E dau tataunaki kina na itovo, valavala vakaitaukei, na veika era vakamareqeta na noda qase, na uma qele kei na qoliqoli,” e kaya o Tola.

“Na bose vanua e tekivu mai na Mataqali ena nodra vakavulici na gone ena nodra itavi vakavanua, e cava na kena ivakarau, na cava e kilai tani kina na nodatou vanua,” e tomana.

E kaya ni vakayacori na

veitataunaki kei na kena itavi ena qai dei na veivakaturagataki, ena dei tiko kina na vanua.

E tomana ka kaya ni dei na vanua ena dei na noda veiwekani.

E cavuta tale na veika ea kaya na Turaga Bale ni na sega ni mate na itaukei ke sega na kena, ena mate ga ke sega na wekana.

E kaya o Tola eda maroroya vakacava tiko noda veiwekani nida sega ni veikilai tiko.

E tomana na nona vosa ka kaya ni vuqa vei ira na noda lewe ni Tokatoka, Mataqali ka ra lewe ni noda vanua era moce tiko ena varada se ra cawiri wavoki tu e noda vei tauni.

“Oqo era wekada, era lewe ni noda Tokatoka, e bau tiko kina na kauwai ni vanua?”

“Na liga ni roqo ni vanua e se balavu tiko ena gauna oqo?”

E tomana ka kaya ni oqo e dua na vuna e nanuma ni dodonu me ra vakadeitaki kina na iLiuliu vaka vanua.

Na yasana o Kadavu o okati kina e 75 na koro ena loma ni ciwa na tikina.

Soqosoqo ni Melanesia

Era sa mai ciqoma na Matanakilagi ni vakatakilakila ni vei qaravi vaka iliuliu ni Matanitu vaka

Melanesia o Hon. Sitiveni Rabuka na iliuliu ni noda matanitu. Oqo ni oti na nodra kidavaki vakavanua na iliuliu ni

veimatanitu vaka Melanesia ka ra mai tikora na bose ni Melanesia Spearhead Group (MSG) ka vakayacori ena vale ni

Talanoa ena Vale ni Bose Levu Vakaturaga ena siga Moniti 23.6.25.

Ea vakaitavi na Tabacakacaka iTaukei ena veiqaravi vakavanua ena rara ni Bose Levu Vakaturaga e Draiba.

Ea taura tiko na itutu vaka iliuliu ni MSG na iLiuliu ni Matanitu o Vanuatu, Hon.

Jotham Napat ni bera ni qai soli vei Rabuka.

Ea nona itavi na iliuliu ni Matanitu o Vanuatu me solia na itutu oqori ki vei Viti.

E ratou lewe ni matabose bibi oqo ni MSG na Matanitu o Viti, Vanuatu, Solomone, Papua New Guinea, kei ira na itaukei ni vanua e New Caledonia na Kanaks.

Na Vuli ena Yasana ko Bua

Na matabose ni Yasana o Bua esa qarava tiko na itavi bibi, ena kena tokoni na sasaga ni vuli ni veikoroni vuli lalai (Primary School) ena loma ni yasana ena kena soli tiko na ilavo no veivuke ena veiyabaki.

Na veivuke oqo esa veivuke sara vakalevu ena kena vakarawarawataki na veivakatoroicaketaki ni koroni vuli, vakabibi na kena boroi na koroni vuli, na voli ni teveli, na bai kei na so tale na veivakatoroicaketaki ni koroni vuli ka ra vukei ira vakadodonu na gonevuli.

Ia ea mai cegu toka vakawawa na veivuke oqo ni oti na mate na Covid 19.

E vakaraitaka na Roko Tui Bua Vakatawa o Valetino Seruitukana ni riu bibi na

kena tokoni nan a nodra vuli na luveda me vakatekivu mai main a vakatagedegede sara e ra se vei ira na muri vuli (kindergarten) me yacova saran a ivakatagedegede ni vuli torocake se tertiary education.

“Na irairai ni veitokoni era sarava na gone vei keda ena nodra tokoni mai na gauna era muri vuli kina, kina primary school, secondary, kara vakauqeti sara vakaukauwa me ra yacova sara na nodra vuli torocake,” ekaya o Seruitukana.

“Oqo saka na veika eso esa qaravi tiko ena gauna oqo ka dodo nu me ra vakayadarti tikoga na lewe ni yasana makakua ni luluqa na noda tokoni ira tiko na luveda.

E tomana ka kaya ni sa tomani tale tikoga na veiqaravi ena

nodra vukei na luveda era sa biu vuli tu ena noda vei korokoro me vaka na lewa ni Bose ni Yasana sa oti oya na kena cakacakataki na vuli tara (technical school).

“Sa vakaivolataki oti na nodatou yasana vei iratou na Fiji Higher Education Committee, ka sa rawarawa kina vei kedatou na kere veivuke ena kena vakailavotaki na ituvatuva oqo. Na tabana ni vuli oqo e veisemati sara yani kei na vei makete lelevu ni cakacaka,” e kaya o Seruitukana.

E vakaraitaka ni dodonu mera tokoni tikoga na luveda, na inuini kei Cakaunitabua ena veisiga ni mataka, oqo ena nodasasaga tiko ga me vakataucokotaki na veigacagaca kece ni veiqaravi ka na vukea na noda tokoni ira.

Bose ni Yasana ko Bua

Era rogoca na lewenibose ni Yasana o Bua na kena sa dewa totolo sara tiko e Viti ka vaka kina ena loma ni yasana o Bua na mate na HIV/AIDS.

Oqo e dua na ka bibi ea vakaraitaka na ivukevuke ni Minisita ni Veikavakaitaukei, Ratu Isikeli Tuiwailevu ena nona a dolava na Bose ni Yasana o Bua e na itikotiko ni Yasana e Nabouwalu ena siga Vukelulu 18.6.25.

E kaya o Rt Isikeli ni sa tauri rawa nai tukutuku ni lewe 23 mai na loma ni yasana e sa vakadeitaki ni sa tauvi ira tiko na mate oqo na HIV/AIDS ena iwiliwili vou ka se qai biuta mai na Tabacakacaka ni Bula .

E kaya o Rt. Isikeli ni dodonu mera kauwai kina na lewe ni vanua o Bua, baleta o ira oqo era luvei Bua.

O ira e vakanuinui kina na vanua me baleta na veisiga ni mataka.

E vakaraitaka talega ni rau veisemati vakavinaka saraga na mate oqo kei na kena vakayagataki na wai gaga ni veivakamatenitaki.

Oqo ena vuku ni kena veiwaseitaki na icula ka ra dau vakayagataka mera culai ira kina ena waigaga.

E tomana na nona vosa ena nona vakaraitaka na veivakatoroicaketaki ka sa vakayacori kei koya e se vakayacori tiko ena loma ni yasana.

Oqo e wili kina na wavu lili mai Bua lomanikoro, na kena tosoi tiko na veivakatoroicaketaki e Nabouwalu kei na idrodro ni cagi e Nakorotiki.

Era tiki talega ni bose oqo na veitabana ni matanitu ka ra a saumi taro vei ira na lewenibose ena vuku ni lomatarotaro ni veiqaravi ni matanitu.

Na Bose ni Yasana ko Serua

Era mai dolava na nodra imatai ni Bose ni Yasana o Serua ena nodra itutu vaka Vunivalu e Korolevu o Ratu Mara Latianara ena siga Vukelulu 25.6.25.

Ena nodra vosa ni dola bose era a veivakananumi ena kena maroroi na vanua kei na kena itovo ena gauna bolebole eda sa lako curuma tiko oqo.

Era a bole ni lewe ni yasana me ra kakua ni kauta mai eso na itovo kei na ivakarau vulagi ena nodra vei koro.

Era vakabibitaka talega na nodra maroroi na marama kei ira na luveda ena noda vei koro ena loma ni yasana.

E vakayacori vua na Turaga na Vunivalu na veiqaravi vakavanua

ka kilai tani kina na yasana o Serua.

Na yasana o Serua e cokota vata 25 na koro ena loma ni 4 na tikina, oqo o Serua, Deuba, Nuku kei Batiwai.

Ena tomani tale na bose ni yasana o Serua ena siga Lotulevu 25.6.25 ena loma ni bai ni valenivolavola ni yasana.

Ena yabaki oqo esa yacova kina na yabaki 50 ni kena tauyavutaki na Mataivalu e wai ena noda vanua.

E nanuma kina na nomuni tabana oqo ni Na Mata meda raica sara mada yani na ulu ni veiliutaki ena Mataivalu e wai ena noda vanua.

Ea mai cavu isausau o Kavetani Timoci Natuva ni oti na kena mai toroicake na nona itutu kina Commodore ena noda Mataivalu e Wai ni Viti.

O Commodore Timoci Natuva, psc(j), MSD e sa mai cabeta talega na itutu vaka veiliutaki vei ira na noda Mataivalu e Wai ka sa vakatikori me ililui ni noda Mataivalu e Wai se Fiji Navy Commander.

Mataivalu e Wai kei Natuva

Esaravi ena nodra cabeta na itutu dokai oqo na vua ni nona cakacaka vakaukauwa, veiliutaki vinaka kei na veiqaravi edau vakayacora ena noda vanua ka vaka kina e vanuatani ena kena dau taqomaki ka maroro na noda veiwekani vaka matanitu ena kena vei wasawasa.

E a sucu o Natuva ena I ka 8 ni vula o Veverueri ena yabaki 1980e na valenibula e Nausori. Era cavu tu mai ena koro o Navuso ena vanua vakaturaga o Naitasiri, na nodrai tikitiko na Turaga na Qaranivalu.

Ena loma ni 25 na yabaki ni nona veiqaravi voli mai ena Mataivalu e Wai ni noda vanua, era a cakacaka taki ira mai ena vei tutu ka ra lako curuma mai me vaka na Maritime Commander, Support Commander kei na Fleet Operations Officer.

E vakaraitaka na tabana ni iTukutuku ni Mataivalu ni noda vanua ni o Commodore Natuva e rabailevu ni nona kilaka ena veiqaravi ena noda vei wasawasa kei na veiqaravi ena vuku ni vesaututakai e Iraki kei Golan Heights ena ruku ni Matabose kei Vuravura.

E tomana ka kaya ni o Commodore Natuva e dua vei ira na kena dau ka mai moica vaka vinaka na veiqaravi e vakaitavi taki koya kina noda Mataivalu e wai.

E tomana na kenai tukutuku, ena dela ni nona veiliutaki o Commodore Natuva ena kena yadravi na noda wasawasa kei na kena main a veivanuatani ena nona a veiqaravi vaka Chief liason officer ena tabana ni Matabose kei Vuravura ena Disengagement Observer.

Ea dua na veiqaravi bibi e a vakayacora o Commodore Natuva ena nona

veiqaravi tiko ena Disengagement Observer ni Matabose kei Vuravura oya ena nona a laki vakameautaki ena vei rau na matanitu o Isireli kei Syria.

Na itavi ea qarava oqo era a vakacaucautaki koya kina na turaga oqo mai na veimatani ena vuku ni kena qaravi ena dela ni veirokovi vaka matanitu.

E tomana na kena I tukutuku na tabana ni Mataivalu ka kaya ni o Commodore Natuva e dua e dau gugumatua ena vuli, ka vakatakilakila taki oqo na vei koro ni vuku e rawata mai na vei Univesiti ka bau kina na koro ni vuli mataivalu se Military and Defence Studies main a Australian National University, ka vakakina na National Security mai Deakin University.

E na vuku ni cecere ni veiqaravi nei Commodore Natuva ea soli kina vei koya na medali ni vei qaravi vinka main a Matabose kei Vuravura ka vaka kina na metali ni veiqaravi ena noda vanua ena kena yacova na yabaki 50 ni tu vakataki koya na noda matanitu.

Ena taudaku ni nona veiqaravi ena Mataivalu e wai ni noda vanua e dua na tama ena loma ni nona vuvale na turaga oqo.

E rua na nona isolisoli ko Mosese Natuva kei Timoci Natuva junior ka nona lewenivale ko Eva Natuva.

Era vakacaucautaka na turaga oqo na lewe ni mataivalu e wai ka ra tukuna ni dua nai sausau e sa tekia oqo o Natuva era sa raica kece sara tiko yani na lewe ni mataivalu e wai ka muri tiko yani me ra na vakadamuria.

Siga ni iTaukei ni Vanua e Vuravura

Na siga ni iTaukei ni Vanua e Vuravura ea marautaki ena rara ni valenivolavola ni yasana e Nabouwalu, Bua ena siga vakarauwai na ika 9 ni siga ni vula Okosita.

Ea dolava na soqo bibi oqo na Turaga na Tui Kubulau o Ravulolo Vasuibau ka veivakadreti ena kena bibi na maroroi ni noda itovo kei na ivakarau eda kilai tani kina.

E veivakananumi o Vasuibau na kena bibi na siga ni iTaukei ni vanua e Vuravura baleta eda okati kina na itaukei e Viti, na

noda itovo, noda ivakarau ka vaka kina na vosa ni noda vanua.

E kuria o Vasuibau na nona itukutuku ka kaya ni levu na gauna eda sa dau malele ena itovo vulagi ka sa dau vakavuna na tatawasewase ena keda maliwa.

“E tiko ga na noda ivakarau kei na noda itovo eda kilai tani kina ka dodonu meda dau vakaraitaka ka bula taka ena veisiga,” e kaya o Vasuibau.

Na soqo ena siga edaidai e marautaki talega kina na vei bisinisi ka ra sa rawati ira tiko

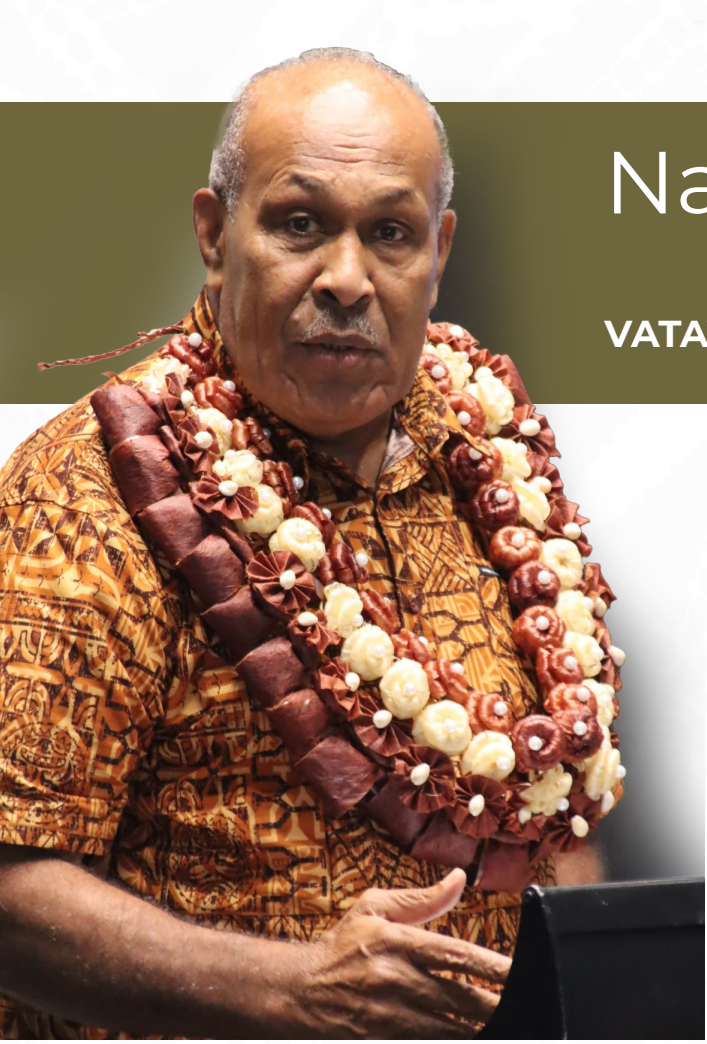
ena loma ni Yasana o Bua.

Oqo me vaka na Bure ni vulagi na Lote's home stay, na bisinisi ni Soqosoqo vakamarama e Nawaic na buli madrai ena koro o Navave na volitaki ni yaqona ki vanuatani mai vei Petero Tuisiga kei na vei sasalu ni waitui e kilai kina na vei baravi kei na cakau e Cakaunitabua.

E rogoci talega ena siga edaidai na vei sere ni vanua kei na kena matanimeke mai na so na tikina ena loma ni Yasana o Bua.

Na siga ni iTaukei ni vanua e vuravura e dau marautaki ena I ka 9 ni siga ni vula o Okosita ena veiyabaki.

Na iTaukei Resource Owners Forum

VATAVATA VEI IRA NA VEI ITAUKEI NI BISINISI

Land Trust Board kei na so tale ka ratou sa solia tiko na veivuke ena tikina oqo.

E rau mai wasea talega na ilakolako ni kena cicivaki vakamatau e rua na bisinisi ka rau kena dau ena buturara oqo.

Oqo na Nadonumai Holdings Limited mai na koro o Suvavou.

Ka vakatalega kina na Hot Bread Kitchen ka sa cicivaka tiko ena gauna oqo o Selina Samisoni Duff na luvei Mere Samisoni ka tauyavutaka na cicivaki ni sitoa ni madrai ka sa roboti Viti tu ena gauna oqo.

E rau wasea talega na rua oqo na kena sa drodrova mai e vica na itaba tamata na kena vakilai tiko na toso ni bisinisi ka rau dui cicivaka tiko oqo.

E ratou a vakaitavi talega na tabana ni Fijian Holdings Limited, Fiji Roads Authority kei na Tower insurance Limited.

Na iTaukei Resource Owners Forum e vakarautaka e dua na vataavata vei ira na vei iTaukei ni bisinisi kei na iYaubula me ra mai veiwasei kina, vei semati kei na veitabana eso era na rawa ni vukei kina.

E biuta vata na isoqosoqo ni iTaukei ni bisinisi kei na iYaubula oqo na Tabacakacaka iTaukei ka ra veitokoni kina na veitabana eso mai na Matanitu, taudaku ni Matanitu kei na veitabana tale eso ka duavata ena kena vakatoroicaketaki na bisinisi iTaukei ena noda vanua.

Era a mai dabe vata na vei iTaukei ni iYaubula kei na bisinisi ka ra digitaki mai na veiyasana ena kena sagai tikoga me ra veiwasei taka na toso ki liu ni nodra dui sasaga.

E a dolava na veivosaki siga rua oqo na Minisita ni Veikavakaitaukei, iTovo kei na iYau mareqeti, Hon. Ifereimi Vasu ka vakatokai tiko me iTaukei Resource Owners Forum.

E a vakaraitaka o Hon. Vasu na veika esa qaravi rawa mai na rua na veivosaki sa oti kei ira na iTaukei ni bisinisi kei na iYaubula ena noda vanua.

Oqo me vaka na veivuke era dui vakarautaka na veitabana ka ra vakarurugi ena Tabacakacaka iTaukei kei na veitabana veiwekani.

E vakaraitaka o Hon Vasu ni matai ni bose vata ka vakayacori ena 2023 e dua na bolebole levu ea rogoca na Tabacakacaka iTaukei sa ikoya na kena dredre ni tosoi na bisinisi iTaukei ni sega ga na ilavo me tauyavu se toso kina.

Ia oqo esa ra tu vakarau na vei tabana me vaka na Merchant Finance, iTaukei Trust Fund Board, iTaukei

Vosavosa Vakaviti

REREVAKAUGA

NI DUA E RERE VEIDABUI, REREVAKI NONA TURAGA, ILIULIU, QASENIVULI SE SO TALE, NI VOLEKA VUA, IA NI YAWA GA, CAKA NONA SARA.

ENA KENA IVAKAMACALA NA UGA E MANUMANU LALAI DAU QASI E BARAVI. DAU CURUMA NA QANIVIVILI ESO ME VAKAVALE KINA.

NI RERE, OYA NI VOLEKATA NA TAMATA SE MANUMANU, ENA KINO SARA ILOMA, NI LALA GA E VEIQASIYAKI TALE. DAU LAURAI VINAKA NA MAWENA E NUKU, KILAI VINAKA KINA NA VANUA E QASIVA. E VAKAYACA KINA ESO NA DRAUDRAU NI KESAKESA SE SOMO NI IBE, NI TAUTAUVATA KEI NA MAWE NI UGA, OYA NA SAGA NI UGA SE YAVA NI KASIKASI. ERA KAYA NA DAU SIWA NI BACA VINAKA.

E YACANA RARABA NA UGA, YACANA MAI OVALAU, KORO, WAILEVU, SAVUSAVU NA KASIKASI, MAI VATULELE NA MANIMANI, MAI KADAVU NA SANINI.

KE DUA GONA E DAU RERE VEIDABUI, ENA QAI TUKUNI VUA NA IVOSAVOSA QO – RERE VAKAUGA.

BAU VAKAMASIMATAKA NOMU VOSA

MO VAKAISALUAKITAKA NOMU VOSA ME KAMIKAMICA NIDA ROGOCA.

NIDA ROGOCA NA KENA IVAKAMACALA NA MASIMA E DUA NA KA VAKA NA VATU MATAILALAI SARA VAKA NA NUKU, KUNE ENA WAITUI, DAU ISALUAKI NI KAKANA SE WAINIMATE. E LIU ERA DAU VAKASAQA MASIMA NA MARAMA NI VANUA ESO, VAKABIBIMAI NADROGA KEI RAKIRAKI, QAI DAU VAKAYAGATAKI ME IYAU. NIKUA SA VOLI GA MAI NA SITOA NA MASIMA E KAU MAI VALAGI.

E CAVU NA IVOSAVOSA OQO ME VAKA GA NI VAKAMASIMA NA KEDA KAKANA ME QAI KANA VINAKA, E VAKA TALE GA KINA NA NODA VOSA, ME DA VAKAISALUAKITAKA ME KAMIKAMICA NIDA ROGOCA.

IVKMCL: RAIWALUI, NABA – 16, TABANA 4

WAQA KECE GA E BERA E SOQOVA NA LOA

O KOYA E BERA E SOTA KAYA NA KENA CA. ENA KENA IVAKAMACALA NA LOA E KENA IBALEBALE NA CA. E VAKAIBALEBALETAKI ENA NODRA SOKO VOLI NA WAQA E WAI, MERA QAI DONUMAKA NI SA UKU MAI NA LOALOA, NI VAKARAU ME TAU NA UCA SE ME DUA NA DRAKI CA. NA LOALOA GONA OQO E IVAKATAKILAKILA NI DUA NA DRAKI CA.

O KOYA GONA ENA GAUNA GA ERA NA RAICA KINA NI SA UKU MAI NA LOALOA, ERA NA SASAGA VAKATOTOLO SARA MERA YACO I VANUA, KA ME KUA NI DONUMAKI IRA NA UCA, SE DRAKI CA. NI DUA GONA E BERA ENA QAI TAU VUA NA IVOSAVOSA OQO: 'WAQA KECE GA E BERA ENA SOQOVA NA LOA.'

VUDI KASIRAKI

E DAU TAU VEI IRA NA TAMATA RAIRAI VINAKA, SAVASAVA SARA QAI VAKAISULU VINAKA.

NI VAKAMACALATAKI NA VUDI QO E DUA NA MATAQALI KAUVUATA WADROVU TOLO MALUMU SEGA NA TABANA, DRAU RABA BABALAVU, VUANA E KAKANA DINA, KAMIKAMICA NI DREU.

NA VUDI E DAU KAU LAIVI NA KULINA KEI NA DRAUNA MADU ME RAWA NI BULABULA VINAKA KINA. NA NODA SAMAKA TIKO NA DRAUNA MADU ME SAVASAVA E TUKUNI NIDA KASIRAKA TIKO.

NI DUA GONA E SAUNI KOYA KA SAMAKI KOYA VINAKA TU ENA QAI TAU VUA NA IVOSAVOSA OQO, VAKA NA VUDI KASIRAKI.

KANA CUVA O VADA

E DAU CAVUTI E NA GAUNA BOGI VULA RUGURUGUA KINA KA SEGA SOTI NI RARAMA VINAKA.

ENA IVAKAMACALA NI VADA QO O IRA NA GONEYALEWA VEIQARAVI VUA NA MARAMA. E KAINAKI NI GAUNA SA BOGI KINA NA VANUA ME SE BERA NI CABE NA VULA ERA DAU KANA NA GONEYALEWA VEIQARAVI. GAUNA GA SA CABE KINA NA VULA ERA NA SEGA NI KANIA RAWA TALE E DUA NA KAKANA.

VODO WAQA NI VERATA

E DAU

TAU VEI IRA ERA TUKUTUKUNI IRA, RA QACIQACIA RA DOKADOKAI IRA. ENA KENA IVAKAMACALA E TUKUNI NI GAUNA E LIU E DAU KILAI TANI TU KINA NA VANUA O VERATA NI VANUA QAQA ENA IVALU. OYA NI SA DAU OTI MAI NA IVALU MERA DAU QAQA MAI ERA DAU MAI DOKADOKAI IRA KARA DAU VAKARAITAKA TU NIRA TAMATA KAUKAUA.

O KOYA GONA E NA NODRA DOKADOKAI IRA KEI NA NODRA DAU CIBITAKA TU NA NODRA KAUKAUA E VU MAI KINA NA IVOSAVOSA QO, "VODO WAQA NI VERATA".

VOLEKA NA VANUA E BULI KINA NA MATAU.

E DAU CAVU KI NA VANUA E RUI YAWA KA SEGA NI MACALA NA VANUA E TIKO KINA.

ENA IVAKAMACALA NI MATAU QO E DUA NA MATAQALI IYAYA VAKAYAGATAKI VAKALEVU ENA TATA SE KOLA TOLONI KAU ME VAKA NA BUKA. E SEGA NI BULI I VITI. YACANA RARABA NA MATAU.

QO KE DUA E LAKO ENA DUA NA VANUA QAI KILAI NI YAWA SARA NA VANUA E LAKO KINA, E NA QAI KAINAKI VAKA QO: "NA VANUA E LAKO KINA E VOLEKA NA VANUA E BULI KINA NA MATAU."BALETA NI MATAU E SEGA NI BULI I VITI, E YAWA SARA NA VANUA E BULI KINA.

SA COKA NA DABEA

KENA IBALEBALE – SA DROMU NA MATANISIGA, SIGA VINAKA, VAKABIBI NI BOTAIRA NA VANUA, DODO VAKABALAVU NA KENA O DUI ROKA. VAKAMACALA:

NA DABEA E DUA NA MATAQALI IKA NI WAITUI VAKA NA DUNA, DUI ROKA RAIRAI VINAKA. E SEGA NI VAKA NA VO NI IKA TALE E SO ME VAKA IRIIRI ME RAWA NI QALO KINA, E DAU COKA GA. NI GAUNA E COKA KINA E DA NA RAICA NA ROKANA NA KENA RAIRAI VINAKA.

VAKATAUVATANI KINA NA IVOSAVOSA QO NI DAU DROMU VAKA TOTOLO NA MATANISIGA DA NA RAICA NA KENA RAIRAI VINAKA, VAKABIBI NI BOTAIRA. ME VAKA NI DAU COKA NA DABEA E NA SOLIA MAI NA KENA ROKA RAIRAI VINAKA.

(IVKMCL: INISE. KORO, TABANA: 15/IVOLA: THE WISDOM OF FIJI, ECI KIKAU)

AI VAKAMATE NA TU LALA

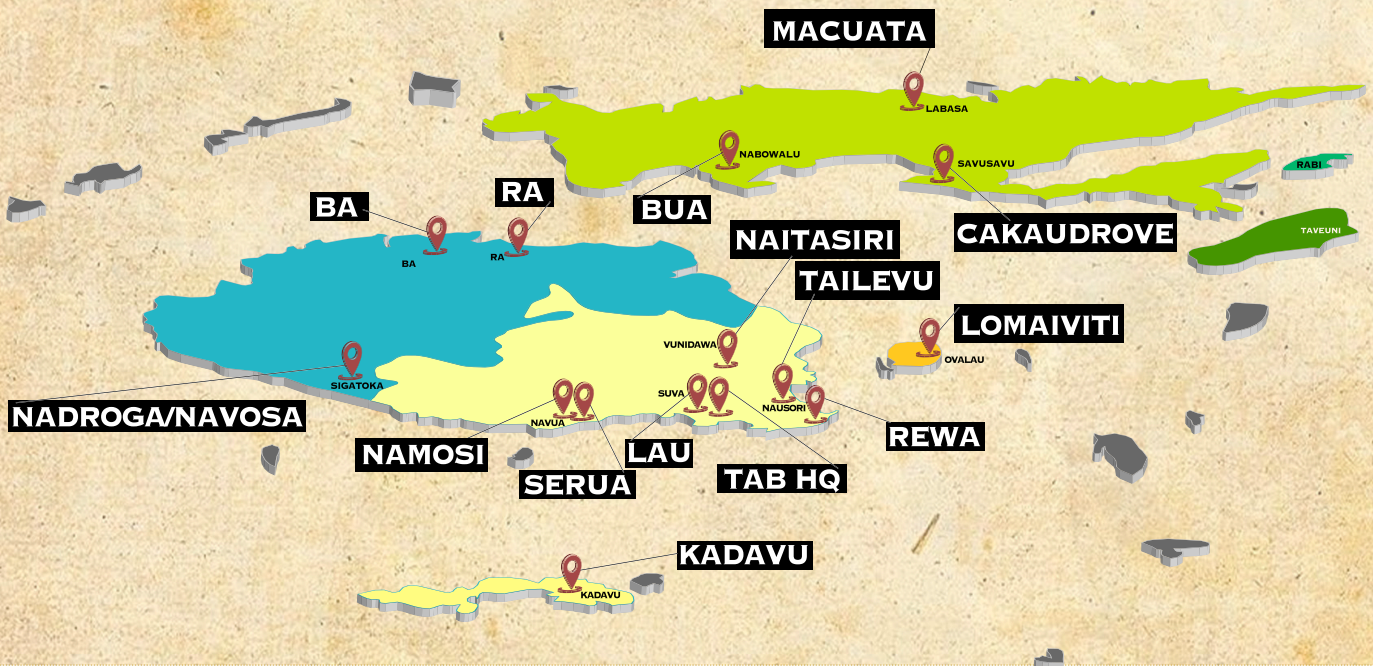
DAU TAU VUA E DUA E DAU CAKACAKA NONA NI YALI NONA ILIULIU SE IVAKATAWA, ME VAKATAKI IRA NA GONEVULI NI YALI O QASENIVULI. VAKAMACALA:

QO E DUA TALE NA IBOLE NEI RA KALAVO, NI SA LALA GA NA VALE QAI CAKACAKA NONA, NI TIKO NA ITAUKEI SE IVAKATAWA NI VALE, E SEGA NI KUNE. VAKATAKI IRA NA GONEVULI, NI YALI GA O QASENIVULI RA CAKACAKA NODRA SARA.

IVKMCL: INISE. KORO

Na Veivanua Era Dabe Kina Na Nomuni Valenivolavola ni Yasana

Yasana ko **Ba**
Roko Tui: **Iliesa Delasau**
 iliesa.delasau@tab.gov.fj
 9904155

Yasana ko **Bua**
Roko Tui: **Valetino Seruitukuna (Acting)**
 valetino.seruitukuna@tab.gov.fj
 9904156

Yasana ko **Cakaudrove**
Roko Tui: **Kamenieli Kasami**
 kaminieli.kasami@itaukeiaffairs.gov.fj
 9904157

Yasana ko **Kadavu**
Roko Tui: **Joji Banuve**
 joji.banuve@tab.gov.fj
 9904164

Yasana ko **Lau**
Roko Tui: **Joji Kalounivalu**
 joji.kalounivalu@govnet.gov.fj
 9904159/9455687

Yasana ko **Lomaiviti**
Roko Tui: **Sakiusa Navakaroko**
 sakiusa.navakaroko@tab.gov.fj
 9904160/9521937

Yasana ko **Macuata**
Roko Tui: **Kalivati Rabuka**
 kalivati.rabuka@rural.gov.fj
 9904161

Yasana ko **Nadroga/Navosa**
Roko Tui: **Ravuama Naikawalu**
 ravuama.naikawalu@tab.gov.fj
 9904162 / 7077051

Yasana ko **Naitasiri**
Roko Tui: **Waisake Tuisese**
 waisake.tuiseese@tab.gov.fj
 9904163

Yasana ko **Namosi**
Roko Tui: **Paula Delaivuna**
 pdelaivuna@tab.gov.fj
 9904165

Yasana ko **Ra**
Roko Tui: **Maleli Nasaunivotua**
 maleli.nasaunivotua@tab.gov.fj
 9387164/9904164

Yasana ko **Rewa**
Roko Tui: **Kitione Raibeve**
 kitione.raibeve@itaukeiaffairs.gov.fj
 9907878

Yasana ko **Serua**
Roko Tui: **Timoci Ratu**
 timoci.ratu@tab.gov.fj
 9904167

Yasana ko **Tailevu**
Senior Assistant Roko Makelesi Raciri (Acting Roko Tui)
 makelesi.raciri@tab.gov.fj
 8309644

Vale Ni Volavola Ni Tabacakacaka iTaukei
Vale Ni Matabose Ni Lavo Marroi Ni Taukei
87 Queen Elizabeth Drive, Nasese
 Talevoni: **7730 909** | Fax: **3305 115**
 Email: **tab@govnet.gov.fj**

Veilawa: **www.itaukeiaffairsboard.com**

iTaukei Affairs Board

